

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Сундетова Диана Талгатовна

diana_sundetova@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Физикалық және экономикалық география кафедрасының доценті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші - Ж.И. Инкарова

Аңдатпа. Бұл мақалада Батыс Қазақстан облысының ауыл шаруашылығы құрылымдарының орналасуын талдау қарастырылады. Өңірдің жер пайдалану құрылымын жетілдірудің негізгі бағыттары, ол әлеуметтік-экономикалық және экологиялық міндеттерді дәйекті шешуді қамтиды.

Кілт сөздер: жер ресурсы, ұтымды пайдалану, ауыл шаруашылығы, экономикалық бағалау.

Жер ең негізгі табиғат байлығы. Ол барлық тіршілік көзі, өмір сүру ортасы. Қазір адамдар өздеріне керек қоректік заттардың 88%-н егістік жерлерден, 10%-н ормандар мен жайылымдардан, 2%-н теңіз бен мұхит суларынан алады. Сондықтан, жер қорын қорғау және тиімді пайдалану ең негізгі, ешқашанда маңызын жоймайтын өзекті мәселе.

Жер қорының құрылымдық және сапалық жағдайының өзгерісін қарастыра отырып байқайтынымыз, олардың, әсіресе ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлердің даму бағыты негативті сипатта екендігін көре аламыз. Мұндай жағымсыз процестер жердің ресурстық потенциалының қысқаруына, оның нәтижесінде ауылшаруашылық өнімдерінің төмендеуіне алып келіп, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп тудырады. Бұл процесті тез арада тоқтатудың ең негізгі жолы жерді тиімді пайдалану. Әсіресе бұл қазіргі шаруашылық жағдайында, яғни, өнеркәсіптік ресурстардың жетіспеушілігі мен топырақтың өнімділігі төмендеген уақытта маңызды [1].

Жер ресурстарын пайдаланудың тиімділігін арттыру мәселесі әрдайым өзекті болды, өйткені жер ауыл шаруашылығы өндірісінің негізі болып табылады. Пайдалануында азық-түлік көлемінің және тұтыну тауарлары қорының едәуір бөлігі қалыптасатын жер ресурстары өндірістің бастапқы факторы болып табылады және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының ресурстық әлеуетінің құрылымында ең үлкен үлес салмағын алады. Сондықтан жер ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру барлық ресурстық әлеуетті пайдалану тиімділігінің өсуіне жәрдемдесетін болады.

Ауыл шаруашылығындағы кәсіпкерлік қызметтің ерекшелігі негізгі өндірістік ресурс жер болып табылады. Жер пайдаланушының оны қаншалықты тиімді пайдаланғанына алынатын табыстың мөлшері ғана емес, қоғамның және әрбір азаматтың әл-ауқаты да байланысты.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігін арттыру, сонымен қатар оны қарқындалту, жер қатынастарын дамыту процесінде жер ресурстарын ұтымды пайдалану және қорғау жайында А. В. Антонець, Н. Г. Вергун, П. Ф. Жолкевский, П. О. Милехин, В. Т. Плотников, А. Н. Третьяк, М. В. Щурика, А. Д. Юрченка және т. б. өз еңбектерінде толықтай тоқталып өткен. В. К. Збарский мен В. И. Мациборлар тұжырымдарын негізге ала отырып ауыл шаруашылығында жерді пайдаланудың экономикалық тиімділігін арттырудың басты бағыттары: 1) жердің құнарлылығын арттыру жөніндегі іс-шаралар жүйесі; 2) топырақты эрозиядан қорғауды атап өткен [1].

Кеңестік және ресейлік ғалым Зотиков В. И. өзінің мақласында, ауыл шаруашылығы жерлерін пайдалану тұрақтылығының бұзылуы, жер құқығының жүйеленбеуі мен экология, аграрлық құқықтар саласында аталмыш қатынастар жайлы ғылыми зерттеулердің аздық етуі;

Ұлттық объектінің заңнамалық базаның толық жетілмегендігі; өнімі ортайған жерлерді өңдеуден шығарып, жаңа алқаптарға бағыт бұруға арнайы тетіктің болмауы да айтарлықтай ден қояр мәселе екендігі айтып өтеді [2].

Батыс Қазақстандағы ауыл шаруашылығы негізінен мал шаруашылығына негізделеді, оны үлкен шалғындар мен жайылымдармен түсіндіруге болады. Мұнда жиі түйе, қой және жылқы өсірумен айналысады. Егістік жердің шамамен 70% - ын бидай егеді, қалған жерде кара бидай, тары және арпа өседі. 2020 жылғы қаңтарда ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі облыс бойынша 4621,1 млн. теңгені құрады, оның ішінде 14,7 млн. теңге өсімдік шаруашылығы өнімдері және 4604,9 млн. теңге мал шаруашылығы өнімдері.

Елімізде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге жеке меншік заңды түрде енгізілгеніне қарамастан, Батыс Қазақстан облысында мемлекет меншігіне жерді сатып алу байқалмайды. 2018 жылдың 1 қаңтарына облыстық жер ресурстарын басқару комитетінің деректері бойынша шаруа қожалықтары 8,0 га сатып алды, оның жалпы құны 92,0 мың теңгені құрады. Жеке жер иелігіне көшуге айтарлықтай елеулі кедергілердің бірі ауылдық тауар өндірушілерде өз қаражатының жетіспеуі және олардың табыстарымен салыстырғанда жер бағасының жоғары деңгейі болып табылады [3].

Қазіргі жағдайда облыста жеке шаруашылықтардың белсенді дамуы байқалады. Қазіргі заманғы үй шаруашылықтары, мөлшері, әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары жағынан ерекшеленеді. Республикада халықтың үй шаруашылықтарын кеңейтуге бастапқы кезеңде үй жанындағы учаскелердің ауданы бойынша, мал басы бойынша шектеулерді алып тастауға, соңғыларын мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру кезінде колхоздар мен совхоздар мүлкінің бір бөлігін оларға беруге ықпал етті.

Облыс экономикасының аграрлық секторында өсімдік шаруашылығының дамуын сипаттайтын материалдарды талдау кезінде егіс алқаптарының өсуінің оң үрдісі байқалатынын атап өткен жөн.

Өсімдік шаруашылығы топырақ құнарлылығына аса сезімтал, еңбек шығындарын, ауыл шаруашылығы техникасының жеткілікті мөлшерін талап етеді. Аталған агроэкологиялық жағдай тапшы болған кезде Орал алды даласындағы агроэкологиялық жағдай нашарлады, өсімдіктер арамшөптермен көп тежеліп, аурулар мен зиянкестермен зақымдана бастады, демек табиғатты қорғау шараларының үлкен көлемін қажет етеді [4].

Шаруашылықтарда жерді өңдеу жылдары бойынша сараланған жерлерді толық көлемде пайдаланылмайды, оларды егіншіліктің жоғары дақылы болған кезде алқаптың ластануын, себілетін дақылдың және қалыптасқан ауа райы метеожағдайларын ескере отырып жүргізу керек. Топырақтың құнарлылығын сақтау мәселелері нашар шешілуде. Тек жекелеген шаруашылықтарда ғана ауыспалы егіске көпжылдық шөптер енгізіп, минералды тыңайтқыштар енгізіп, егістіктерде ұсақталған тұз өнімін қалдыра бастады [5].

Батыс Қазақстанның қазіргі жай-күйі ресурс үнемдейтін технологиялар мен дәл егіншілік технологияларын пайдалана отырып дамуы тиіс, олардың негізінде табиғи ресурстарды барынша тиімді және ұтымды пайдалану қағидаттары жатыр.

Қазіргі уақытта жалпы облыс бойынша егіс алқаптары айтарлықтай қысқарған кезде дәнді мамандандыруды тереңдету нақты көрсетілген. Майлы дақылдар егістігінің үлес салмағының ұлғаюы олардың айтарлықтай табыс көзіне айналғанын көрсетеді. Облыстық ауыл шаруашылығы басқармасының деректері бойынша облыстың биоклиматтық әлеуеті мен жер ресурстары жылына 2 млн. тоннаға дейін астық өндіруге мүмкіндік береді. Алайда, облыс бойынша астық өндірісі тұрақсыздықпен сипатталады және соңғы жылдары өте құрғақшылық жылдары 300 мыңнан 600 мың тоннаға дейін ауытқиды.

Облыс экономикасының аграрлық секторында өсімдік шаруашылығының дамуын сипаттайтын материалдарды талдау кезінде, ең алдымен, егіс алқаптарының бұлжытпай төмендегенін атап өткен жөн, мәселен 2011-2017 жылдар аралығында жалпы барлық алаң 494,3 мың гектарға қысқарды, сонымен қатар 2014 жылдан бастап егіс алқаптарының 159,8 мың гектарға, оның ішінде дәнді дақылдардың 148,2 мың гектарға өсуінің оң үрдісі байқалады. Шаруа қожалықтарында алқаптың 154,1 мың гектарға ұлғаюы байқалады. Ол

топырақ құнарлылығына аса сезімтал, көп еңбек шығындарын, ауыл шаруашылығы техникасының жеткілікті мөлшерін талап етеді, арамшөптермен көп айырылады, аурулар мен зиянкестермен зақымданады, демек өсімдіктерді қорғау құралдарын қажет етеді.

Қорыта келсек, соңғы екі онжылдықта елімізде жүргізіліп жатқан жер қайта құрулары аграрлық секторда ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді тиімді пайдалану үшін жағдай жасалмаған, керісінше, жер пайдалану тұрақтылығының бұзылуы, өнім өндіру көлемінің төмендеуіне әкеліп соққанын көреміз. Осыған байланысты Президентіміз Жер ресурстарын тиімді пайдалануды тапсырды. Батыс Қазақстанда пайдаланылмай жатқан жерлерді мемлекетке қайтару жұмыстары тұрақты жүргізіліп жатыр. Өйткені, агроқұрылымдар иелерінің ұқыпсыз қарым-қатынасы тұтастай алғанда экономиканың дамуына кері әсерін тигізері анық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Збарський В. К. Економіка сільського господарства: навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / В. К. Збарський [та ін.]; За ред.: В. К. Збарського, В. І. Мацибори. — К.: Каравела, 2010. — 280 с
2. Зотиков В. И. Роль генетических ресурсов в повышении продуктивности и экологической устойчивости растениеводства // Зернобобовые и крупяные культуры. 2017. №2. С. 4–7.
3. Электронды ресурс: <https://stat.gov.kz/general/message>
4. Корякина О.В., Кучеров В.С. Анализ современного состояния и эффективности развития сельского хозяйства в условиях рынка (на примере Западно-Казахстанской области). Аналитическая справка.-Уральск, 2009.-43 с.
5. Ахмеденов К.М. Современное состояние земельных ресурсов Западно- Казахстанской области (в пределах Волго-Уральского междуречья) //Вестник Казахского национального технического университета имени К.И.Сатпаева.- 2010.- №2 (78).- С.3-8.

ӘОЖ 910.3

КӨШІМ ӨЗЕНІ АЛАБЫНДА RUSLE ФОРМУЛАСЫНДАҒЫ К ФАКТОРЫН АНЫҚТАУ

Уалихан Гульназ Нуриддинқызы

u.gulnaz_1996@mail.ru

Куттыков Алибек Кожамуратулы

alibek_k_k@mail.ru

география мамандығының 2 курс магистранттары Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Н.Е.Рамазанова

Топырақтың беткі қабатының жел мен судан зақымдануы топырақ эрозиясы деп аталады. Эрозияның негізгі тудырушысы су болып табылады, ондағы үрдіске тамшылатып әсер ету және ағынды судың әсерінен жекелеген бөлшектерді (шөгінді) бөлу, тасымалдау және тұндыру кіреді. Ауыл шаруашылығы мен табиғи ресурстарды басқарудағы басты проблемалардың бірі топырақ шайылуы болып табылады. Эрозия топырақтың өнімділігін төмендетеді, бұлақтар ластап, су қоймаларын толтырады. Бұлақтар және өзендерде жолдар, магистральдар, бөгеттер және реттеуіш құрылыстар салу, пайдалы қазбалар өндіру, урбанизация және адам қызметінің басқа да түрлері әдетте эрозия, тасымал және седиментация процестерін жеделдетеді.

Топырақ шайылуынан болатын шығындарды бағалау және олардың кеңістіктік бөлу эрозия шамасын табысты бағалау үшін негізгі факторлар болып табылады. Әр түрлі географиялық жағдайларда топырақ эрозиясынан болатын шығынды тиімді төмендету арнайы саясатты әзірлеу және іске асыру кезінде ғана мүмкін болады.